Д.Б.Рамазанова

Америка индеецлары телендә төрки сүзләр

Америка индеецлары телендә төрки сүзләр күзәтелүе турындагы мәгълүматлар берничә хезмәттә күрсәтелә.

XIX гасырда Отто Рериг дигән кеше Төньяк Америкада яшәүче сиу халкының телендә төрки телләргә хас күп кенә сүзләрне терки: *tang* – таң, *tani* – яки *tangi* – тану, *ate* – ата, *ina* – ана, *ekta* – якта, читтә, *ta-te* – урын килеше күрсәткече һ.б. (Каримуллин, 1976: 136-141).

Швед галиме Стиг Викандер майя һәм алтай телләренең үзара якынлыгы турында хезмәтләр бастырып чыгара. Ә.Г.Кәримуллин шул хезмәтләр буенча мондый сүзләрне китерә: *аак* – юеш (*ака* >*ага* – ага, русча “течет”), *baldiz* – балдыз (хатынының сеңлесе), *bayal* – бай, күп, *boya* – буяу, *bur* – ишү, борып, кысып бәйләп кую, *zik* – күренү (чагыштр: тат. җек – ярык – Д.Б), *tur* – тору, *yom* – кушу, тоташтыру (чагыштыр. тат. *йому*) (Каримуллин, 1976: 140).

Икенче бер галимнең күзәтүләренә караганда, *майя* дигән Америка индеецлары телендә *й* һәм *җ* авазлары, төрки-татар фонетикасындагы кебек үк, чиратлашалар икән. Юклык кушымчасы -*ма/-ми* шулай ук төрки телләрдәге юклык формасына якын.

Төрки телләрдәге кебек үк, майя телендә дә *йаш* сүзе “яңа” (новый), “яшь” (молодой) мәгънәсендә дә кулланыла, ә *йашыл* сүзе составында яшел дигән төсне аңлата (Де Ланда Диэго, 1955: 19, 77, 79; бу мәгълүматлар түбәндәге хезмәттән китерелә: Зәкиев, 2007: 47).

Майя индеецларының мәдәнияте һәм язмачылыгы белән бик күп еллар Ю.В.Кнорозов дигән галим шөгыльләнә. Аның язмаларында төрки нигездә аңлатыла торган мондый сүзләр теркәлгән: *чак* (цвет) – тат. чагылдыру, *чак* (печь, очаг) – тат. *чакма* (кресало, огниво – шулай ук ут белән бәйләнгән), *яш к’ин* (*йаш кын*) – яшь кояш; борынгы төрки телдә *яшык, кын* – кояш, һ.б. Майя телендә *йаш* сүзе ут мәгънәсендә дә кулланылган, төрки-татар яшен

сүзе дә ут мәгънәсенә якын; *аак* – якты, *ичин* - коену, *чен* – кое, *ишиль* – Майя иленең бер өлеше һ.б. Де Ланда Диэго материалларында *иль/ель* компонентлы күп кенә топонимнар теркәлгән (Де Ланда Диэго, 1955: 12, 14, 15, 24, 25, 30 һ.б.; Закиев, 2007: 47-48).

Майя халкында да, төрки халыклардагы кебек (татар туганлык системасында бу турыда кара: Рамазанова, 1991: 43, 65, 160-163), туганнар яшь ягыннан катгый рәвештә икегә – сөйләүчедән олыракларга һәм сөйләүчедән кечерәкләргә – бүленә икән (Закиев, 2007: 48).

Бай әдәбият нигезендә М.З.Зәкиев Америка индеецлары я Евразиядә яшәгән төркиләр, яисә төркиләрнең көчле йогынтысына дучар булган халыклар булганнар һәм Евразиядә 20-30 мең ел элек төркиләр формалашкан булган инде, дигән фикергә килә, алар Беринг (ул вакытта ул бугаз түгел, коры җир булган) аша хәрәкәт иткән булырга мөмкин. Бүтән археологларның хезмәтләрен дә истә тотып, А.Окладников (1975: 33) һәм башка галимнәр беренче америкалыларның себер халыклары булган булуы ихтимал, дигән нәтиҗәгә килә.

Америка индеецларын җентекләп өйрәнгәннән соң, төрек галиме Әхмәт Али Арслан да бик борынгы чорларда Урта Азия төркиләре Америка материгына җиткәннәр, беренче америкалылар төркиләрнең бабалары булганнар дигән фикергә килә (Арслан, 2004; Закиев, 2007: 47-49).

Индеецлар XVII – XVIII гасырларда Миссури елгасы бассейнында Миссисипинең, Калифорниядән Арканзаска кадәр булган бассейнда, зур территориядә таралып яшәгәннәр. 1963 елда – 77 мең кеше булганнар. Алар аз өйрәнелгән, аларның теле буенча инглиз теленә һәм, киресенчә, инглиз теленнән индеецлар теленә тәрҗемә сүзлекләр чыгарылган (1866, 1890, 1968 еллар).

А.Г.Каримуллин шул хезмәтләрдән формалары һәм эчтәлекләре буенча төрки сүзләргә бик якын булган лексемалар китерә (Каримуллин, 1955: 25).

Сиу-дакото индеецлары телендә	**Тәрҗемә**	**Төрки телләрдә**	**Тәрҗемә**
Yudek Yuhep	Глотка Глотание	Йотык, йоткы Йоту, йотып	Глотка Глотание
Iču	Пить	Эчү	Пить
Yasu,yaco	Приговорить, сделать	Ясау	Сделать, произвести, приговорить
Kuwa, ozuye	Наступить	Куа, куу Уза, узу	Гонит, пригоняет, обгоняет
Capo, capaho	Забрало, покрывало	Капу, кәпә, капка	Ворота, забрало верх
Yuta	Кушает	Йота, йоту	Проглотить
Wata	Раздробляет	Вата, вату	Раздробление, ломать
Koda	Товарищ	Кода	Деверь
Ichi	Вместе, напарник	Иш, Ише	Напарник, вместе
Kapšuŋ	Кусать зубами	Кабу	Взять в рот
Kan	Сухожилие, вена	Кан	Кровь
Mi	Я	Мин	Я
Bagana	Сделать метку	Багана,баганалау	Столб, застолбить
Canke	Трасса, дорога	Чангы	Лыжня, лыжи, лыжная дорога
Baha	Старый человек	Баба, бабай	Дедушка
Ik, ic	Два	Ике	Два

Джон Свентон дигән галим Флоридада яши торган тимуча исемле индеецларның теле барлык индеецлардан да, шул исәптән сиулардан да аерылып тора, дип күрсәтә, аларның туганлык терминнарына туктала. Түбәндәге туганлык атамалары язылышлары белән дә, мәгънәләре белән дә төрки туганлык атамалары белән бер төсле:

Isa – мать – ана

Isanam – моя мама – минем анам

Isaya – твоя мама – синең анаң

Iti – отец - ата

Itinam – мой отец – минем атам

Itaye – твой отец, его отец – атаң, аның атасы

Ule – имя, данное ребунку женщиной – бала, ул

Ulema – мой ребенок – минем балам, минем улым

Inihi – замужняя женщина - кияүдәге хатын-кыз

Qul – ребенок вообще – гомумән, бала (казакъ телендә *куй* – бала, бәрән) (Каримуллин, 1995: 27-28).

Ә.Г.Кәримуллин Америка антропологы Т.Кребер дигән галимнең хезмәтеннән гаҗәп бер мисал китерә: *яна* дигән Америка индеецы “Син кем?” – дигән сорауга “иши” дип җавап бирә.

Билгеле булганча, күп кенә этнонимнар *кеше* мәгънәсенә туры киләләр. Монда да шундый ук хәл. Сүз башындагы ***к*** авазының, татар теленең касыйм сөйләшендәге кебек, әйтелмәве мөмкин.

Индеецларның тарихы һәм теле буенча зур белгеч, рус галиме Ю.В. Кнорозов “Письменность индейцев майя” (М.-Л.: Изд-во Ан СССР, 1963. – 663 с.) дигән китабында майя индеецларының теле буенча сүзлек бирелә. Шулардан төрки телләрдәге сүзләргә бик охшаш булганнарыннан бер төркем мисаллар китерергә мөмкин.

Майя индеецлары телендә	**Тәрҗемә**	**Төрки телләрдә**	**Тәрҗемә**
Йаш	Новый, зеленый	Яшь, яшел	Молодой (молодо-зелено) зеленый
К’ун	Солнце	Көн	День, солнце
Ич	Внутри	Эч	Живот, внутренность
Ош	Три	Өч	Три
Куч	Ноша	Көч	Сила
К’улл	Поднять руку	Кул	Рука
Чаб, чабкуна	Повалить дерево	Чап, чабу	Руби, рубить
Ч’акаан	Срубленное	Чапкан	Срубленный
Чукул	Рубить дерево	Чуку	Долбить
Ах-чы	Охотник	Аучы	Охотник

(Каримуллин, 1995: 31)

Ә.Г. Кәримуллин майя индеецларына караган башка хезмәтләрдән дә төрки телгә бик якын булган күп кенә сүзләр китерә. Мәсәлән, *бака* – татарча да шундый ук мәгънәдә, шуннан Юкотан ярым утравындагы Кинтако-Роо дигән җирлектә бер култык *Бакалар* дигән исем йөртә икән.

Майя индеецларының мәдәниятенә багышланган хезмәтләрдә мондый материаллар чагылган (Каримуллин, 1995: 34).

Майя индеецлары телендә	**Тәрҗемә**	**Төрки телләрдә**	**Тәрҗемә**
Кош	Вид птицы	Кош	Птица, вообще птица
Имиш яшче	Зеленое фруктовое дерево	Җимеш, йемеш, яшел җимеш	Фрукты, зеленый, незрелый фруктовый плод
Ичин	Колодец	Эчү	Пить
Яшь к’ин	Новое солнце	Яшь көн	Новый день, новое солнце
Аак	Белый, светлый	Ак	Белый, светлый
Ик	Два	Ике	Два
Моль, мооль	Много, сбор урожая	Мул	Изобилие, много
Мулук	Богатый год	Муллык	Изобилие
Па, Пао	Вода	Су, һу	Вода
Ку	Дух	Кот	Дух, душа
Чачак	Очень красивый	Чәчәк	Цветы,очень красиво
Цик	Ограда, край	Чик	Ограда, край
Чул	Вода	Чул	Вода (в тувин.яз.)
Бин	Я	Мин, бин	Я
Ичил	Внутри	Эч	Живот, внутренность
Ими	Женская грудь	Ими	Женская грудь
Чалан	Змея	Елан (җылан)	Змея
Ват	Ломать	Ват, вату	Ломать
Ооч	Пища	Аш	Пища
Ба	Рыба	Балык	Рыба
Акан	Дядя по матери	Ага	Дядя, уважаемый человек
Соц	Летучая	Соц	Летучая мышь
Шаган	Вид дерева	Чаган	Вид дерева
Аль	Сын, ребенок	Ул	Сын

Галимнәр Америка индеецларының күп кенә кабиләләрен өйрәнгәннәр һәм аларның кайберләренең бер-берсенә бик якын торуын да ачыклаганнар.

Алай гына да түгел, Америка индеецларының телен алтай гаиләсе телләре белән уртак яклары мәсьәләсен дә күтәреп чыкканнар. Бу юнәлештә Швециядән Стиг Викандер дигән галим (Упсал университеты ориенталисты) зур эшчәнлек алып бара һәм берничә мәкалә бастырып чыгаруга да ирешә (1967; 1970; 1971). Ул төрки һәм башка телләрне дә тикшереп хезмәтләр бастыра һәм майа теленең төрек теленә бик якын икәнен күреп исе китә. Әлеге телләрнең грамматик төзелешләре белән дә бер-берсенә охшаш икәнлеген ачыклый.

С.Викандер материалларында сиу-дакота индеецлары теле белән уртаклыклар да ачык күренеп тора.

Im – сосать

Imi – сосок, женская грудь

Chu – молоко

Chupar – сосание (чагыштыр.: татарча чүпер-чүпер суыру, эчү һ.б).

С.Викандер төрки телләр һәм майя индеецлары теле арасындагы аваз тәңгәллекләрен дә тикшерә һәм түбәндәге мисалларны китерә:

Майя индеецлары телендә	**Тәрҗемә**	**Төрки телләрдә**	**Тәрҗемә**
Bicil	Кишки, внутренности	Bagirsak	Кишки внутренности
Bul	Пена	Buram	Пена, водоворот
Bul	Разрывать	Burmak	Вить, закручивать
Bolan	Большая масса	Bol, mol	Обильный
Chopol	Извращенный	Çapur	Рябой
Yoklei	Тлеющие угли	Yak	Сжигать
Chek	Прикрывать	Çek	Делать ход
Chik	Появляться	Cik	Появляться, выйти

Tic	Сажать	Dik	Втыкать, сажать
Tur	Останавливаться	Dur	Останавливаться
Tuy	Пучок волос	Düy	Волос

(Каримуллин, 1995:40)

Ә.Г.Кәримуллин майя индеецлары теле белән төрки телләр арасындагы лексик уртаклыкларны чагылдырган тагын бер таблица тәкъдим итә (40-41 битләр).

Майя индеецлары телендә	**Тәрҗемә**	**Төрки телләрдә**	**Тәрҗемә**
Acan	Кричать, крик	Agit,agla (акыру)	Кричать, крик (орать, кричать)
Aak	Течение, течь	Ак (агым)	Течение, течь
Bet	Закончить	Bit (бет, бетерү)	Закончить
Bagir	Грудь	Bagir (бәгырь)	Грудь
Bikfit	Маленький мальчик	Егет	Парень
Bilim	Знак, знание, печать	Белем	Знание
Bin	Подниматься, поднимись	Мен	Подниматься, поднимись
Box	Голый	Boş	Пустой
Ceh	Олень	Kiyik	Олень
Chem	Лодка	Gemi, kami (көймә)	Лодка
Cuch	Ноша, бремя	Guç (көч)	Сила
Kat	Менять	Kat (кату)	Смешивать
Kil	Приди, прийти	Кил, килү	Придти
Oc	Ступня ноги	Ökce (оч-конец; уч-ладонь)	Каблук
Poloc	Полный, упитанный	Big, ulug	Большой,великий
Poy	Игрушка	Oyna (уйын)	Игра, играй
Pudz	Исчезнуть	Uç	Улетать
Q'anil	Кровь	K'an (кан)	Кровь
Ti	Кусать	Tiş, diş (теш)	Зуб
Toqmaq	Колотушка	Тукмак	Колотушка
Tzucul	Жилище	Чокыр	Яма, берлога
U	Луна	Ау (Ай)	Луна
Uayoh	Дремать	Uyu (ою)	Дремать
Wach	Развязывать	Aç (ач)	Открой

Yaklel	Пылать, сжигать	Уак (як, ягу)	Сжигать
Yom	Соединять	Yum (йом)	Соединить
Chal	Скала	Cal	Насыпь, откос
Taš	Приносить	Tašy (ташу)	Таскать
Baldiz	Младшая сестра (жены)	Балдыз	Младшая сестра жены
Bats	Обезьяна	Bičin	Обезьяна
Bil	Знать	Belgü (белү) (билге)	Знать Знак
Boya	Краска, картина	Буяу	Краска, красить
Ciiol	Веселиться	Güll (көлү)	Смеяться
Ch'i	Край, берег	Чик	Край, граница
Ike	Два	Ике	Два
Its, itz	Сок растения	Iç (эчү)	Пить
Pulut	Курить, дымить	Bulut (болыт)	Туча
Sat	Расходовать	Sat (сату)	Продавать

(Каримуллин, 1995: 43)

Хәзерге көндә Үзәк һәм Көньяк Америка индеецларының кечуа индеецлары телендә сөйләшүе билгеле. Бу тел сиу-хока теленнән чыккан. Кечуа теле Перу, Эквадор, Боливия, өлешчә Аргентинада, Чилида да яшәп килә, кайберләрендә хәтта дәүләт теле статусына да ия. С.Викандер үзенең хезмәтендә кечуа теленнән дә төрки телләр белән уртак булган сүзләр китерә:

Кечуа индеецлары телендә	**Тәрҗемә**	**Төрки телләрдә**	**Тәрҗемә**
Bulan	Вращать, вертеть, водоворот	Buram	Верчу, кручу
Col, gol	Спасти	Kurtar	Спасти
Oğri	Вор, воровство	Ogri	Вор
Por	Сжечь	Ört	Сжечь
Poy	Ира, игрушка	Oy	Игра, игрушка
Pus	Текущая вода	Us	Выливание
Puz	Резать жертву	Uz, öz	Отрезать
Tok	Ломать, ударять	Toqu	Ударять
Tsar, tzap	Поймать	Çap	Грабить

Америка индеецларының теле белән төрле белгечләр кызыксыналар һәм барысы да әлеге телләрнең төрки телләр белән якынлыгына игътибар

итәләр. Шундыйлардан тагын бер авторны күрсәтергә мөмкин.

1935 елда Рим шәһәрендә уздырылган Көнчыгыш буенча белгечләрнең XIX халыкара конгрессында Б.Феррарио дигән кеше кечуа теленең төрки һәм алтай телләре белән тугандаш булу мөмкинлеге турында доклад ясый. Үзенең гипотезасын дәлилләү өчен уртак булган морфологик формаларга, сүзъясалыш, төрләнеш алымнарына туктала, лексик мисаллар китерә (Каримуллин, 1995: 44):

кечуа индеецлары телендә	**Тәрҗемә**	**Төрки телләрдә**	**Тәрҗемә**
Ipa	Сестра отца	Apa	Старшая сестра
Učuk	Молюсенький	k¿c¿k	Малюсенький
Acikua Kok	Объяснить Небо, небосвод, небесный	Aciq Kök	Открытый,ясный Небо, небесный цвет
Wage	Дядя по отцу	Aga	Дядя, уважаемый человек
Tata, tayta	Отец	Ada,ata,dada	Отец
Misi	Кошка	Misik	Кошка
Sunqa	Борода	Sukal	Волосы, борода
Čubča	Пучок волос	T¿k	Пучок волос
Na	Вещь, что-то	Ne	Вещь, что-то
As	Небольшой, немного	Az	Мало, немного
Ari	Худой	Arig, ariq	Тощий, худой
Qo	Гнать	Qo, qomak	Гнать
Kača	Перенести в другое место	Keč, geč	Перейти, пересесть

Кечуа теле Георг Дюмезель дигән француз ориенталистының да игътибарын җәлеп итә. Бу автор да кечуа телен төрки телләр белән чагыштырып тикшерә, бердән алып алтыга кадәр булган сан исемнәренең ике телдә дә генетик яктан бер булуын раслый, морфологик категорияләрнең уртак булуын яза. Аның лексик материаллары арасында майа һәм сиу телләре

белән уртак сүзләр күп очрый.

Түбәндә шуларның бер өлеше тәкъдим ителә (Каримуллин, 1995:45):

Кечуа индеецлары телендә	**Тәрҗемә**	**Төрки телләрдә**	**Тәрҗемә**
Č'aqla	Борода	Sacal	Борода
Čani	Цена	San	Число
Thugu	Плевать, выливать	T¿kur (түгү)	Плевать, выливать
Tuqu	Ударять	Tik, tuqu	Колоть, втыкать, стегать
Pak, paku	Смотреть	Bak, bagu	Смотреть
Tawqa	Куча	Tağ, taw	Гора
Qhačun	Сноха, невестка	Katun, katin	Замужняя женщина
Qarwin	Пищевод	Karin	желудок
Cunqa	Последний, 10 ый палец руки	Soŋ	Последний, конечный

Америка индеецлары теленнән югарыда китерелгән сүзләрне лексик семантик төркемнәргә аерып күрсәтик.

Туганлык атамалары: *isa* – ана, *iti* – ата, *ulema* – улым, балам*, inihi* – кияүдәге хатын, *qul* – гомумән бала, *акан* – ага (ана ягыннан), *аль* – ул бала, малайы*, bikfit* – егет, *baldiz* – балдыз, *ipa* – әтисенең апасы, *wage* – ага, әтисе ягыннан булган ир туган, *tata: tayta* – ата, *qhačun* – килен, җиңгә, *koda* – иптәш, иренең абыйсы яки энесе, *ichi* – иш, ише, *baha* – карт кеше (бабай).

Кешенең тән төзелеше белән бәйле сүзләр: *yudek* (- йотык, йоткы) – йоткылык, *yuhep* (йоту, йотып) – йоту, *kan* – вена, сеңер, *к'улл* – кул күтәрү, *ич* – эчтәге (эч – живот), *č'aqla – сакал,* *qarwin – үңәч* (төрки: *карын* – желудок), *cynqa* – кулда соңгы, 10 нчы бармак (*soŋ* – последний, конечный), *ими* – ими, *bicil* – эчәкләр (*bagirsak* – эчәкләр), *chopol* – извращенный (¦apur – шадра), *tuy* – чәч тотымы (g¿y – волос), *bagir* – күкрәк, *ос* – аяк башы (*ökce* – үкчә – каблук), *q'anil* – кан, *sunqa* – сакал, *čubča* – чәч тотымы (Д.Р.: чагыштыр, рус телендә – чуб), *ичил* – эчтә, *ич* – эчтә, *box* – ялангач (буш), *cuch* – йөк (көч).

Кешенең эшчәнлеге, башкара торган эшләре: *yuher* – йоту, *iču* – эчү, *yasu, ɣaco* – карар чыгару, ясау (Д.Р.: чагыштыр: *ясак*) – ясау, kuwa, *ozuye* – куып җитү, узу, *yuta* – ашый, *wata* – вата, *kapšuŋ* - тешләү (теш белән), кабу; *чаб* – (повалить) (чап – кисү, чабу); *ч'акаан* – кискән, чапкан, *чукул* – агач кисү, *чуку* – тишү, *thugu* (tükyr) - төкерү, түгү; *tugu* – сугу (*tik, tuqu* – чәнчү, тыгу, тегү); *рак, paku* – карау (бак – карау), *bat* – вату, *bul* – ерту (*вurmak* – ишү, бору), *chek* – яшерү (*çek* – делать ход), *chik* – күренү, чыгу, *tic* – утырту (төртеп утырту), *tur* – туктау, *acan* – кычкыру, кычкырган тавыш, *bet* – бетерү, *bin* – күтәрелү, менү, *kat* – алышу (кату – кушу), *kil* – килү, *pudz* – юкка чыгу (uç - очып китү), *te* – тешләү, (төрки *tiş, diş* – теш), *uayoh* – йокымсырау, йокыга ою, *wach* – чишү (*aç, ач* – ачу), *yaklel* – яндыру, яну, ягу, *yom* – кушу, йому, *taš* – китерү, ташу, *bil* – белү, *sat* – тоту, сату; *ахчы* – аучы, *por* – яндыру (диал. *пор* – корым), *ört* – яндыру, *bagana* – тамга салу, билге кую (баганалау), *ačikya* – аңлату, ачыклау; *qo* – куу, *kača* – башка урынга күчерү (*keč* – күчү) һ.б.

Кием-салым: *capo, capaho* – ябынгыч, ябу (покрывало) (төрки: *капу, көпө* – капка; ябынчык; кием төре).

Аш-су белән бәйле сүзләр: *ооч* – азык (аш), *its, itz* – үсемлекләрнең согы (*iç* - эчү), *pulut* – тарту (тщмщке), төтен (болыт).

Алмашлыклар: *mi* – мин, *бин* – мин, *na* – әйбер, ни.

Саннар: *ик, ic* – ике, ош – өч, *čanl* – бәя (san – сан), *ик* – ике, моль, *мооль* – күп, уңыш җыю (мул), *bolan* – зур күләмдәге (*bol, mol* – мул), *ike* – ике, *as* – аз, кечкенә.

Үсемлекләр: *чабкуна* – агач (чапкан – киселгән), *имиш яшче* – яшел җимеш агачы, *шаган* – агачның бер төре (чагыштыр: *чаган* – өрәңге, *шыган кебек* – төз, озын буйлы).

Хайваннар дөньясы: *кош* – кошның бер төре, *чалан* – елан, *ба* – балык, *соц* – оча торган, ярканат, *сеһ* – болан (*kiyik* – болан), *bats* – маймыл (*bicin*), *misi* – песи, мәче (*misik* – песи).

Инструментлар һ.б.: *ичин* – кое (эчү), *цик* – киртә, чик; *yoktel* – янып ята

торган күмер, утлы күмер (*уак* – ягу, яндыру), *chem* – көймә (*gemi, kami* – көймә), *toqmaq* – тукмак, *canke* – трасса, юл (чаңгы).

Табигать күренешләре: *яшь к΄ин* – яңа кояш, *мулук* – бай ел (муллык), *па, пао* – су, *чул* – су, *аак* – агым, *и* – ай (*ау* - ай), (луна), *chal* – кыя (*cal* – насыпь, откос), *puz* – корбанны чалу (*uz, öz* – өзү), кок – күк йөзе, *к΄ун* – кояш, *tawqa* - өем (куга) (төрки: *tağ, taw* – гора).

Сыйфатлар: *аак* – ак, *чачак* – бик матур, *poloc* – тулы, тыгыз (*big, ulug* – зур, бөек, олы), *ičuk* – бик кечкенә (kücük), *ari* – ябык (арык).

Рухи тормыш: *ку* – рух (кот), *bilim* – тамга, белем, печать, *pou* – уенчык (*oyna* –уен), *bil* – белү, *boya* – буяу, рәсем, *ciiol* – күңел ачу (*güll* – көлү), *oğri* – карак.

Америка индеецлары һәм төрки телләр арасындагы уртаклыклар мәсьәләсе соңгырак чор галимнәре тарафыннан да тикшерелгән.

Чили республикасы Икике шәһәре Боливариана университеты укытучысы Конрад Попп (ул Европа, Көнчыгыш, Америка индеецлары, төрек телләрен белә торган галим) Көньяк Америкадагы җирле халыкларның (кечуа, аймара, гуарани, мапуче) һәм төрки (казакъ, кыргыз, татар, төрек) халыклар телләренең мәдәни яктан уртаклыкларын күрсәтеп үтә: тышкы кыяфәтләре, торак төзелеше, күмү йолалары, рухи мәдәният йолаларын, фикер йөртү һәм дөньяга карашлары белән бәйле уртаклыкларын яза (Конрад Попп, 2008: 167-170).

Алга таба автор атап үтелгән халыкларның телләре арасындагы структур охшашлыкларны тикшереп чыга: род (174 б.), агглютинация (174 б.), күплек формасының ясалышы (176 б.), сыйфатлар белән исемнәрнең грамматик күрсәткечләрсез ярашмауы (177 б.), фигыльнең юклык формасы (179 б.), билгеләү артикленың юклыгы (180 б.), иҗекнең бер авазда башлануы (180-181 б.) кебек күренешләр буенча әлеге телләрнең уртаклык күрсәтүләрен ачыклый, 182 биттә бу күренешләрнең уртаклыгы таблицасын урнаштыра һәм охшашлыкларны процентларда да күрсәтә. Мәсәлән, кечуа, аймара индеецларының телләренең күрсәтелгән төрки телләр белән

охшашлыклары (төрки телләрнең үзенчәлекләрен 100% дип алганда) 90%, гуарани теленең төрки телләр белән охшашлыгы 70%, мапуче теленең 60% дип исәпли (Конрад Попп, 2008: 183).

Хезмәтенең азагында автор түбәндәге нәтиҗәгә килә: Америкага беренче булып килеп утырган халыклар чыгышлары белән Азиядән булганнар. Азия һәм Америка халыклары арасындагы уртаклыклар һәм матди, һәм рухи мәдәнияттә дә чагылалар. Конрад Попп фикеренчә, кечуа һәм аймара индеецлары теле белән төрки халыкларның телләре арасындагы 90% уртаклык аларның чыгышларының уртак булуы турындагы фаразны шактый нык көчәйтә (Конрад Попп, 2008: 183-184).

Шулай итеп, киңрәк күләмдәге материалларны барлап, соңгы чорлардагы казанышларны да (мәсәлән, протетик авазлар белән бәйле фактларны һ.б.) файдаланып тикшеренүләр уздырганда халыклар һәм аларның мәдәниятләрен комплекслы өйрәнүләр фәнне баета, фикерләр тудыра.

Әдәбият

Каримуллин А.Г. О возможном родстве отдельных индейских языков с тюркскими // Вопросы тюркского языкознания. — Казань: изд-во КГПИ, 1976. — С. 135-143.

Каримуллин А.Г. Прототюрки и индейцы Америки по следам одной гипотезы. — М.: Инсан, 1995. — 80 с.

Закиев М.З. Древние тюркоязычные ареалы // Актуальные вопросы татарского языкознания. — Вып.6. — Казань, 2007. — С.41-73.

Конрад Попп. К вопросу о структурных сходствах между отдельными языками коренных жителей Южной Америки и тюркскими // Языковые уровни и их анализ (на материале языков разных систем). — Казань, 2008. — С167-186.

Окладников А. Первыми американцами были сибиряки // Наука и жизнь. — 1975. — №12. — С.33-36.